

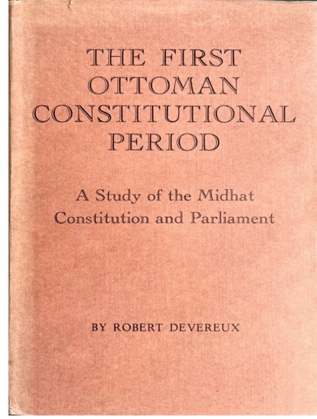
ALTMİŐ SENE GECİKMIŐ BİR KİTAP TAHLİL YAZISI

Robert Devereux'nün *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament Kitabı Üzerine*

Cem Tecimer*

Robert Devereux, 1963 senesinde, yani 60 sene evvel, Osmanlı devrinin tek ve Osmanlı-Türk anayasal hareketinin ilk yazılı anayasası olan 1876 Kanun-i Esasisi ("KE") hakkında çok mühim bir kitap neşretti:

Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1963. (Kitabın kapak fotoğrafı yandadır.)¹

Bir iki istisna haricinde bu kitap, Osmanlı-Türk anayasal gelişmelerine dair intişar eden Türkçe eser ve araŐtırmalarda büyük ölçüde gözden kaçırıldı.² Oysa, yabancıların, Osmanlı-

* Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora öğrencisi.

¹ Kitabın kapak fotoğrafı bana aittir.

² Kitaba kaynaklarında yer verdiğini tespit edebildiğim Türkçe eserlerden ikisi için bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 30. baskı, 2017, s. 438; Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, 17. baskı, 2017, s. 37. Özbudun, İngilizce neŐrettiđi bir başka kitabında da Devereux'nün kitabına atıfta bulunuyor. Bkz. Ergun Özbudun, *The*

Türk anayasa hukuku ve tarihine dair kapsamlı, yetkin ve Türkçe yayınlanan çalışmalarda daha önce düşünülmemiş yahut etraflıca ele alınmamış mevzulara dair —belki de iç siyasetin ve günlük hadiselerin kısıtlayıcı gücünden görece azade oldukları için— esaslı iç görüler geliştirebildiklerini biliyoruz.³ Devereux'nün kitabı da bu bağlamda ele alınabilir. Yazının devam eden kısmında, Türkçe hukuk literatüründe çoğunluk tarafından unutulmuş yahut ehemmiyet verilmemiş bu kitabı ana hatları ile tanıtmak, temas ettiği meselelere sathi de olsa değinmek ve kitabın bugünkü araştırma(cı)lara hangi bulgularıyla katkı sunabileceğini kısaca ele almak istiyorum. Kitap tanıtım ve eleştiri yazılarının, kitabın neşrini takip eden ilk sene içinde ve her hâlde olabildiğince kısa sürede yazılması âdettendir. Vefakat Türkçe literatürde neredeyse hepten atlanmış⁴ bir eser bahis mevzuu olunca, bu âdete istisna getirilebileceğini düşünüyorum.

Kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasacılık tecrübesinin başat aktörü olarak gördüğü Midhat Paşa'yı merkezine alan bir kurgulamadan hareketle,⁵ “Midhat'ın Anayasası” (*Midhat's Constitution*)⁶ ve “Midhat'ın Parlamentosu” (*Midhat's Parlia-*

Constitutional System of Turkey: 1876 to the Present, The United States, Palgrave Macmillan, 2011, s. 3, 160, 176. Yine Vahit Bıçak ve Zühtü Arslan'ın Türk anayasa hukukuna dair İngilizce olarak neşrettikleri bir kitapta Devereux'nün kitabına atıflara rastlamak mümkün. Bkz. Vahit Bıçak ve Zühtü Arslan, *Constitutional Law in Turkey*, The Netherlands, Wolter Kluwers, 2016, s. 18, 233.

³ Bu meyanda bilhassa bkz. Christian Rumpf, *Das türkische Verfassungssystem: Einführung mit vollständigem Verfassungstext*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1996. Rumpf'un eserinde, Devereux'nün kitabına atıflar bulunmaktadır. Bkz. Rumpf, *op. cit.*, s. 41, 287. Bu eserin Türk anayasa hukuku çalışmalarındaki değeri için meselâ bkz. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa, Ekin Yayınları, 24. baskı, 2019, s. 21-22.

⁴ Bunun mühim bir istisnası, Halil İnalçık'ın yazdığı kitap tanıtım yazısıdır. Bkz. Halil İnalçık, “Devereux, Robert, The First Ottoman Constitutional Period, A Study of the Midhat Constitution and Parliament” (kitap tahlili), *Belleten*, Sayı 29(116), 1965, s. 663-666.

⁵ Ki bu kurgulamanın açıklayıcı gücünün büyük olduğunu ve dahası Türkçe literatürün de bu kurgulamayı büyük nispette kabul ettiğini düşünüyorum.

⁶ Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1963, s. 19-98.

ment)⁷ olmak üzere iki kısımdan oluşuyor. İlk kısım; ana hatlarıyla, KE'nin 23 Aralık 1876'da ilanına giden süreci, KE'nin ilanının sebeplerini, bu süreçte yaşanan pazarlıkları, Midhat Paşa'nın taslak metnini ve bu metnin, KE'yi hazırlamakla vazifelendirilen komisyonca nasıl dönüştüğünü ele alıyor. İkinci kısımda ise KE'nin ilanını takip eden süreç, bilhassa Meclis-i Mebusan'ın faaliyetleri ve kurgulanan anayasal sistemin işleyişinde meclisin rolü üzerinden ele alınıyor.

Kitabın kıymetli gördüğüm bulgularını, tüketici olma iddiasında bulunmaksızın, aşağıda madde madde sıralıyorum:

1. *Kitabın ilk değerli bulgusu*, Osmanlı'da anayasa(la)şma hareketlerinin hem harici hem dâhili saiklerinin olduğunu ifade etmesi. Devereux, KE'nin ilanının, Avrupalı devletlerin (ve aslında daha geniş manada düvel-i muazzamanın) Osmanlı'nın iç işlerine karışmasını engellemek hedefine matuf olduğunu kabul etmekle beraber,⁸ Osmanlı anayasacılık hareketlerinin yine Osmanlı'ya özgü ve ona içkin birtakım sebepleri olduğunu da ifade ediyor.⁹ Yazarın, Osmanlı modernleşmesinin köklerini III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde yapılan ıslahatlara kadar götüren tarih okumasından da bu anlaşılıyor.¹⁰ Hemen belirteyim ki, bilhassa Bülent Tanör¹¹ ve Recai Galip Okandan'ın¹² Osmanlı anayasacılık tecrübesini rehabilite eden eserleri dolayımında bugün standart bilgiler olarak kabul edilen bu görüşlerin, 1963 senesinde yabancı bir bilim insanı tarafından ifade edilmesi oldukça ilgi çekici.¹³

2. *Kitabın ikinci ve ilkiyle irtibatlı bir başka ilgi çekici bulgusu* da 1876 evveli, hatta Tanzimat evveli Osmanlı'sının, devletin

⁷ *Ibid.*, s. 99-256

⁸ *Ibid.*, s. 21.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, s. 22.

¹¹ Bilhassa bkz. Tanör, *op. cit.*, s. 126-127.

¹² Genel olarak bkz. Recai Galip Okandan, *Anme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet Devirleri*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1946.

¹³ Benzer görüşte bkz. Norman Itzkowitz, "The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution" (kitap tahlili), *The Middle East Journal*, Sayı 17(1-2), 1963, s. 179.

İslam yorumundan kaynaklanan sebeplerle, belirli anayasal pratiklere bir ölçüde aşına olduğu. Burada da en başta sayılan İslami pratik, danışma ilkesini esas alan meşveret usulü.¹⁴ Kitapta bu konuda derinlemesine bir tahlil olmasa da, bu bulguyu kıymetli kılan husus, Türk anayasa hukukuna dair eserlerde İslami pratiklerin çoğunlukla anayasal gelişmeye mâni bir faktör olarak ele alındığı bir vasatta,¹⁵ yazarın bu anlatının aksine bir fikir ortaya koymasıdır. KE'nin hazırlanış sürecinde ulema sınıfının da rol oynaması¹⁶ ve KE'nin ilanı fikrinin Kur'an'dan devşirilen delillerle desteklenmesi—bu delillerin sahiciliği ve sınanabilirliği bir tarafa bırakılacak olursa—son dönem Osmanlı İslam yorumunun, mutlaka anayasal gelişmelerin zıddında konumlandırılmayacağını gösteriyor ve bu niteliği ile de yaygın anayasa hukuku tarihi anlatısına ters düşüyor.

3. *Kitabın üçüncü ve mühim bir bulgusu* da gayrimüslim azınlıkların iç işleyişlerini düzenleyen nizamnamelerin ve genel olarak kendi iç işleyişlerini tanzim etme kültürlerinin KE'nin ilanında etkili olduğunun ifade edilmesi,¹⁷ ki bu da Türkçe lite-

¹⁴ Devereux, *op. cit.*, s. 29, 38.

¹⁵ Meselâ bkz. Yavuz Abadan ve Bahri Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959, s. 14: “Esas itibarıyla böyle bir yüksek plânda teb'aya bakan ve teb'adan kendisine doğru ancak itaat duygusu yükselen bir devlet anlayışı içinde, devletin mutlak iktidarına karşı bir direnme teşkil edecek bir sistemli anayasacılık hareketi gelişemezdi.” (“İslâm'ın İtaat Esprisi” başlığı altında); Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta Yayınları, 21. baskı, 2017, s. 168: “İslam anlayışında ülkenin gerçek tek sahibi, Tanrı ile insan ilişkisi, sahip – kul ilişkisiydi. (...) Böyle olunca da, devlet iktidarının kayıtlanmasına sebep olacak nitelikte bir anayasa hareketine imkân vermiyordu.” Daha karikatürize bir ifade için bkz. Turhan Ayata, *Esas Teşkilât Hukuku*, Ankara, Harp Okulu Basımevi, 4. baskı, 1958, s. 97: “Garp âlemi medeniyet yolunda dev adımlarıyla ilerlerken, Osmanlı İmparatorluğu yenilik ve devrim kabul etmeyen donmuş kalıplar [*sic*] hâlindeki İslam hukukunun tesiri altında olduğu yerde de duramamış, çöküntüye doğru gitmiştir.”

¹⁶ Devereux, *op. cit.*, 47-48, 259-260. Ayrıca bkz. Cem Eroğul, *Anatüzeğe Giriş*, Ankara, İmaj Yayınevi, 15. baskı, 2016, s. 212.

¹⁷ Devereux, *op. cit.*, s. 29.

ratürde ifade olunmuş ve bugünün şartlarında artık standart sayılabilecek bir görüştür.¹⁸

4. *Kitabın dördüncü bulgusu* ise anayasa yapım sürecinin kısıtları ve kısıtlanması ile ilgili: KE'nin ilanı, İstanbul Konferansı'na denk gelmiş / getirilmişti.¹⁹ Bununla, konferansa iştirak eden Avrupalı devletlere karşı bir performans sergileme hedefinin güdüldüğünü söylemek yanlış olmaz.²⁰ Yazarın bu bağlamda ilginç bir gözlemi, KE'nin ilanının İstanbul Konferansı'na tesadüf ettirilmesinin aynı zamanda içeride cereyan eden tartışmaları, KE'yi hazırlayan komisyondaki fikir ihtilaflarını rafa kaldıran, yani anayasa yapım sürecini hızlandırıcı bir işlev görmüş olması.²¹ Bugün mukayeseli anayasa hukuku literatüründe anayasa yapım süreçlerinin çoğu kere zaman kısıtı altında tahakkuk ettiği biliniyor.²² KE örneği, var olan literatüre şu anlamlı katkıyı sunabilir: zaman kısıtı; anayasayı yapan politik elitlerin elinde, içeride cereyan eden tartışmaları sonlandırmak ve süreç tıkanmalarını (*deadlock*) aşmak bakımından bir avantaja dönüşebilir, ki Midhat Paşa'nın da zaman kısıtı argümanını kullanarak müzakerelerde dillendirilen ve katılmadığı bazı görüşleri böylelikle susturmak istediği anlaşılıyor.²³ Amiyane tabirle, zaman kısıtının, anayasa yapım sürecini girdiği tıkanmadan kurtarmak ve hatta bir bakıma oldubittiye getirmek gibi dönüştürücü bir gücü olabiliyor. Kısıttan kısıtlamalara geçilecek olursa, Devereux'den öğrendiğimiz kadarıyla, KE'nin ilanından evvel, İstanbul'da Türkçe neşriyat yapan gazetelere KE'ye dair tartışmalara son vermeleri talimatı gönderilmişti.²⁴ Bu durum, KE'ye dair tartışmaların, en

¹⁸ Meselâ bkz. Tanör, *op. cit.*, s. 131-132. Bu konuda İngilizce olarak yazılmış en kapsamlı eser için bkz. Aylin Koçunyan, *Negotiating the Ottoman Constitution, 1839-1876*, Leuven, Peeters, 2018.

¹⁹ Devereux, *op. cit.*, s. 54-55, 95-96.

²⁰ *Ibid.*, s. 80.

²¹ *Ibid.*, 55. Aynı yönde bkz. Okandan, *op. cit.*, s. 90.

²² Anayasa yapım süreçlerinin tâbi olduğu kısıtlara ilişkin genel olarak bkz. Jon Elster, "Forces and Mechanisms in the Constitution-Making Process", *Duke Law Journal*, Sayı 45, 1995, s. 364-396.

²³ Devereux, *op. cit.*, s. 54-59.

²⁴ *Ibid.*, s. 39.

azından İstanbul’da hararetli bir şekilde sürdüğünü²⁵ ve binaenaleyh hep küçük bir münevver kitlesinin mahsulü olduğu söylenen²⁶ KE’nin aslında bir parça vülgarize olarak İstanbul gazete okuruna kadar ulaştığını gösteriyor. Dahası, son misalini 2017 anayasa referandumunda, anayasa hukukçularının ekseriyetinin suskunluğunda ve susturulmalarında gördüğümüz üzere,²⁷ anayasa yapım tartışmalarının bizde kötü bir itibarla daima engellenmek istendiği de bir kere daha görülmüş ve teyit edilmiş oluyor.

5. *Kitabın beşinci ve belki de en mühim bulgusu*, güdük ve padişaha bağlı bir mahiyette tasarlanan Meclis-i Mebusan’ın, bütün kısıtlara ve kısıtlamalara rağmen kendi kurumsal kapasitesini nasıl artırdığı, gücünü ve tesirini nasıl tedricen görünür kıldığına dair.²⁸ Devereux, bu olguya, başkalarının yanında, şunları misal gösteriyor: Hariciye Nazırı Safvet Paşa’nın, Karadağ’daki bazı köylerin terk edilmesine dair talebinin, Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Vefik Paşa’nın tazyikine rağmen, mebuslar tarafından kabul edilmemesi²⁹; KE’nin Meclis-i Mebusan’a “daire-i vazifesi olan ahvalden dolayı vükelâ-yı devletten bir zat hakkında” şikâyetinde bulunma yetkisi veren 31. maddesinin, Meclis-i Mebusan’ca hem görevi başındaki hem de eski nazırlara tatbik edilecek şekilde geniş yorumlanması ve böylelikle parlamenter murakabe vasıtalarında bir yetki genişlemesine gidilmesi³⁰; II. Abdülhamit’in Meclis’i açtığı ikinci nutkuna Meclis-i Mebusan’ca verilen cevapta,

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Bu fikrin yanlış olduğunu iddia etmiyorum. Fakat küçük bir elit grubunun fikirlerinin yine o küçük grubun elinde kalmadığını ve vülgarize olarak daha geniş kitlelere ulaşabileceğini de dikkate almak gerekir.

²⁷ Bkz. Kemal Gözler, “Anayasa Değişikliği Karşısında Anayasacıların Suskunluğu Üzerine Bir Deneme”, *Anayasa.gen.tr*, 24 Şubat 2017, <https://www.anayasa.gen.tr/suskunluk.htm> (erişim tarihi: 31 Ocak 2023).

²⁸ Aynı yönde bkz. Richard Leon Chambers, “The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution” (kitap tahlili), *The Journal of Modern History*, Sayı 35(4), 1963, s. 437; Andrew Mango, “The First Ottoman Constitutional Period” (kitap tahlili), *Middle Eastern Studies*, Sayı 1(1), 1964, s. 93. Ayrıca bkz. İnalcık, *op. cit.*, s. 666.

²⁹ Devereux, *op. cit.*, s. 189-191.

³⁰ *Ibid.*, s. 174, 193.

bazı devlet adamlarının açıkça tenkit edilmesi³¹ ve sürgün edildikten sonra bile Midhat Paşa isminin Meclis müzakerâti esnasında anılabilmesi.³² Bütün bu misaller, ilk Meclis-i Mebusan'ın sembolik olmaktan öte bir güce sahip olduğunu göstermekten başka, anayasal yapım süreçlerinin sınırları hakkında da bize fikir veriyor: nice pazarlıklar ve anayasal mühendislikler neticesinde kuvvetleri budanan bir yasama organı, anayasa metninin sebep olduğu kısıtları tatbikatta yeniden yorumlayarak aşip kendine bir faaliyet sahası açabiliyor ve hayatiyet kazanabiliyor.³³

Bu beş bulguya ilaveten, kitabın tebriki hak eden iki hususiyeti daha var: bunlardan ilki, yazarın müracaat ettiği kaynakların çeşitliliği.³⁴ Yazar, kuru bir metin okumasını aşarak, sadece KE'nin lafzından değil, hukuk tarihi çalışmalarından beklenecek şekilde, kıymetli bulduğu her türlü eser ve dokümandan istifade etmekten geri durmuyor. Bunlar arasında, Almanca ve Fransızca neşredilmiş eserler, İstanbul'da çıkan devrin gazeteleri, broşürler, diplomatik yazışmalar ve hatıratlar da yer alıyor. İkinci hususiyet de kitaba ilave edilen indeks³⁵ ve kaynakçanın³⁶ kapsamı ve en önemlisi kitabın sonundaki eklerin sağladığı kolaylık: bu eklerden en mühimleri; KE'yi yazan ve müzakere eden komisyon üyelerinin isim ve vazifelerini³⁷ ve Mec-

³¹ *Ibid.*, s. 208-209.

³² *Ibid.*, s. 215.

³³ Burada, bilhassa taşradan gelen mebusların yerel meclislerde üstlendikleri vazifelerden kaynaklanan birikimlerinin de ehemmiyeti rol oynamış olmalıdır. Aynı yönde bkz. Mango, *op. cit.*, s. 93. Taşra mebuslarının meclis pratiklerinde tecrübeli oluşlarına ve hatta İstanbul mebuslarının benzer tecrübelerden mahrum olduklarına ilişkin olarak bkz. Devereux, *op. cit.*, s. 219.

³⁴ Yazarın kendisi kaynak çeşitliliği ve bunun lüzumunu açıkça ifade ediyor. Bkz. Devereux, *op. cit.*, s. 287. Yazarın müracaat ettiği kaynakların çeşitliliği hakkında ayrıca bkz. Chambers, *op. cit.*, s. 437; Itzkowitz, *op. cit.*, s. 180. Öbür taraftan, Halil İnalçık, yazarın Türkiye'deki anayasa hukuku literatüründen faydalanmadığını isabetle belirtmiştir. Bkz. İnalçık, *op. cit.*, s. 664. İnalçık, yazarın Osmanlı arşivlerini de tam manada kullanmadığını ifade etmiştir. Bkz. İnalçık, *op. cit.*, s. 664-665.

³⁵ Devereux, *op. cit.*, s. 299-310.

³⁶ *Ibid.*, s. 290-298.

³⁷ *Ibid.*, s. 259-260.

lis-i Mebusan³⁸ ve Meclis-i Âyân³⁹ üyelerinden tespit edilebilenlerin isimlerini, temsil ettikleri idari birimleri ve haklarında yeteri kadar bilgi olanlarının kısa biyografilerini ihtiva ediyor.

Bütün bu değerli katkılarının yanında, kitapla ilgili birkaç küçük eleştiride bulunmak da mümkün. Bunlardan ilki ve basit olanı, bazı bilgi yanlışları ile alakalı: meselâ bir yerde 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nin tarihi sehven 1867 olarak zikredilmiş.⁴⁰ Meclis-i Umumi'nin ancak yürütmeden kendilerine ulaşan kanun layihalarını müzakere etme yetkisi olduğu mükerren ifade edilmişse de⁴¹ bu hatalı yahut en azından noksan bilgi, meclislerin kendi iç işleyişlerine dair mevzularda doğrudan kanun yapabilmelerine dair KE hükmü hatırlatılarak düzeltiliyor veya tamamlanıyor.⁴² İkinci eleştiri ise, II. Abdülhamit'in Meclis'i askıya alması (*prorogation*) sürecinin anlatımının nüans eksikliğinde toplanıyor. Kabaca, II. Abdülhamit'in bir despot, Midhat Paşa ve onunla benzer fikirlere sahip olanlarınsa demokrat aydınlar olarak taban tabana zıddiyet arz eden figürler oldukları şeklinde indirgemeci tarih okumalarına⁴³ kapı aralayabilecek bir anlatı tınısına sahip kitap, tarihsel bilgilerle bu bakımdan yeniden değerlendirilmeye muhtaç.⁴⁴

³⁸ *Ibid.*, s. 261-275.

³⁹ *Ibid.*, s. 276-282.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 197. Aynı hatayla ilgili olarak bkz. Chambers, *op. cit.*, s. 437.

⁴¹ Devereux, *op. cit.*, s. 65, 70.

⁴² *Ibid.*, s. 71.

⁴³ Bu indirgemeci okumalara, II. Abdülhamit devri için “keyfi idare” ve “keyfi rejim” ve benzer tabirleri kullanan fakat bunlar üzerine eğilmeyen, bu ifadelerin açılımlarını tartışmayan çalışmalar örnek gösterilebilir. Meselâ bkz. Abadan ve Savcı, *op. cit.*, s. 43; Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1970, s. 61. Hemen belirteyim ki, daha çok ders kitabı yahut anayasa hukukuna girizgâh olarak tasarlanan bu eserlerde teferruatlı açıklamalara girilmemesi bir dereceye kadar makul sayılmalıdır.

⁴⁴ Benzer istikamette eleştiriler için bkz. Mango, *op. cit.*, s. 93; Itzkowitz, *op. cit.*, s. 180. II. Abdülhamit'in literatürde istibdat devri olarak geçen yönetiminin ne derece keyfi bir idare olduğu bu eleştirilerde sorgulanmıştır. Gerçekten de, istibdat devrinde padişahın üzerinde etki gücüne sahip (varsa) farklı baskı grupları ve bu grupların birbirleriyle olan iletişim ve etkileşimleri incelenmeye değer. Bu nüansları reddeden indirgemeci bir anayasa tarihi okuması için meselâ bkz. Aldıkaçtı, *op. cit.*, s. 31: “Osmanlı Anayasa Hukuku sisteminde, Padişah elinde

* * *

Bu arada belirtelim ki, Ahmed Midhat Efendi, KE'nin ilanını takiben, *İttihad* gazetesinde, “Kanun-ı Esasî Hakkında Bir İki Söz” başlıklı birkaç yazı neşretti.⁴⁵ Burada, KE'yi hararetle müdafaa ederken şöyle diyordu: “Bugünkü günde ise biz gerçekten bir millet-i mütemeddine ve muntazama olduk.”⁴⁶

KE'nin ilanından biraz sonra, II. Abdülhamit'in, KE'nin meşhur (yahut meşum) 113. maddesini kullanarak sürgüne gönderdiği Midhat Paşa, sürgün yolunda evvelki heyecan ve harareti sönmüş olarak ve bedbinane bir edayla, “Yazık! Konstitüsyon bitti, bu millet terakki edemiycek!” diyecekti.⁴⁷ Bir anayasa metni kaleme almak ve dahası onu resmen yürürlüğe koymakla pek bir şey başaramayacağını ise seneler sonra Ahmet Hamdi Tanpınar, bir romanı vesilesiyle hepimize hatırlatacaktı: “Bu talih bir Kanun-i Esasi ile değişmez.”⁴⁸

Talihimizi değiştirip değiştirmediği hususu bir tarafa bırakılacak olursa, Türkiye’de yazılı anayasa geleneğini başlat-

Devlet gücünü bulundurabildiği süre, bütün İslâm Devlet Başkanları gibi âhret korkusu dışında hiçbir tahdide tâbi değildir.”

⁴⁵ Ahmed Midhat, “Kanun-ı Esasî Hakkında Bir İki Söz”, *İttihad*, No 110 (9 Zilhicce 1293), No 111 (10 Zilhicce 1293), No 112 (13 Zilhicce 1293), No 119 (23 Zilhicce 1293), No 124 (29 Zilhicce 1292), No 125 (30 Zilhicce 1293). Yazı çevirimi için bkz.: Furkan Şahan ve Ali Adem Yörük (Haz. ve Yazı Çevirimi), “Ahmed Midhat’ın Kaleminden Kanun-ı Esasînin İlk Şerhi: ‘Kanun-ı Esasî Hakkında Bir İki Söz’”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 13-14, 2012 Bahar-Güz, s. 261-280, <http://cdn.istanbul.edu.tr/...ali-adem-yoruk.pdf> (erişim tarihi: 30 Ocak 2023). (*Düzeltilme Notu*: Makalenin dün yayınlanan ilk versiyonunda yukarıda bu dipnota bağlı cümlede “Ahmed Midhat Efendi” yerine sehven “Midhat Paşa” denmişti. Düzeltirim. Hataya işaret eden Yasin Yılmaz’a teşekkür ederim. 3.2.2023).

⁴⁶ Ahmed Midhat, “Kanun-ı Esasî Hakkında Bir İki Söz”, *İttihad*, No 110 (9 Zilhicce 1293).

⁴⁷ Ayrıca bkz. Kemal Gözler, “Mithat Paşa’nın Ahı: ‘Yazık! Konstitüsyon Bitti, Bu Millet Terakki Edemiycek!’ (1876 Kanun-ı Esasîsinin İlanınının 144’üncü Yılı Dönümü Dolayısıyla)”, *Anayasa.gen.tr*, 23 Aralık 2020, dipnot 8, <https://www.anayasa.gen.tr/konstitusyon-bitti.htm> (erişim tarihi: 30 Ocak 2023), dipnot 3 ve alakalı metin.

⁴⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, Dergâh Yayınları, 2005, s. 95. Ayrıca bkz. Cem Tecimer, “The Use of Foreign Law in Turkish Constitutional Adjudication”, *Anayasa Yargısı*, Sayı 36(2), 2019, s. 113, dipnot 1.

mış olan KE hakkında düşünen, yazan ve çizen herkesin aşına olması gereken ve bu sene 60. yaşını idrak eden bu kitabı, Osmanlı-Türk anayasal gelişmelerini takip eden herkese hararetle tavsiye ederim.

KAYNAKLAR

- Abadan, Yavuz ve Bahri Savcı, *Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1959.
- Ahmed Midhat, “Kanun-ı Esasî Hakkında Bir İki Söz”, *İttihad*, No 110 (9 Zilhicce 1293), No 111 (10 Zilhicce 1293), No 112 (13 Zilhicce 1293), No 119 (23 Zilhicce 1293), No 124 (29 Zilhicce 1292), No 125 (30 Zilhicce 1293). Yazı çevrimi için bkz.: Furkan Şahan ve Ali Adem Yörük (Haz. ve Yazı Çevirimi), “Ahmed Midhat’ın Kaleminden Kanun-ı Esasînin İlk Şerhi: ‘Kanun-ı Esasî Hakkında Bir İki Söz’”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 13-14, 2012 Bahar-Güz, s. 261-280, <http://cdn.istanbul.edu.tr/...ali-adem-yoruk.pdf>.
- Aldıkaçtı, Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1970.
- Ayata, Turhan, *Esas Teşkilât Hukuku*, Ankara, Harp Okulu Basımevi, 4. baskı, 1958.
- Bıçak, Vahit ve Zühtü Arslan, *Constitutional Law in Turkey*, The Netherlands, Wolter Kluwers, 2016.
- Chambers, Richard Leon, “The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution” (kitap tahlili), *The Journal of Modern History*, Sayı 35(4), 1963, s. 436-437.
- Devereux, Robert, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1963.
- Elster, Jon, “Forces and Mechanisms in the Constitution-Making Process”, *Duke Law Journal*, Sayı 45, 1995, s. 364-396.
- Eroğul, Cem, *Anatüzeeye Giriş*, Ankara, İmaj Yayınevi, 15. baskı, 2016.
- Gözler, Kemal, “Anayasa Değişikliği Karşısında Anayasacıların Suskunluğu Üzerine Bir Deneme”, *Anayasa.gen.tr*, 24 Şubat 2017, <https://www.anayasa.gen.tr/suskunluk.htm> (erişim tarihi: 31 Ocak 2023).
- Gözler, Kemal, “Mithat Paşa’nın Ahı: ‘Yazık! Konstitüsyon Bitti, Bu Millet Terakki Edemiyecek! (1876 Kanun-ı Esasîsinin İlanınının 144’üncü Yıl Dönümü Dolayısıyla)”, *Anayasa.gen.tr*, 23 Aralık 2020, <https://www.anayasa.gen.tr/konstitusyon-bitti.htm> (erişim tarihi: 30 Ocak 2023).

- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa, Ekin Yayınları, 24. baskı, 2019.
- Iitzkowitz, Norman, “The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution” (kitap tahlili), *The Middle East Journal*, Sayı 17(1-2), 1963, s. 179-180.
- İnalçık, Halil, “Devereux, Robert, The First Ottoman Constitutional Period, A Study of the Midhat Constitution and Parliament” (kitap tahlili), *Belleten*, Sayı 29(116), 1965, s. 663-666.
- Koçunyan, Aylin, *Negotiating the Ottoman Constitution, 1839-1876*, Leuven, Peeters, 2018.
- Mango, Andrew, “The First Ottoman Constitutional Period” (kitap tahlili), *Middle Eastern Studies*, Sayı 1(1), 1964, s. 91-95.
- Okandan, Recai Galip, *Amme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet Devirleri*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1946.
- Özbudun, Ergun, *The Constitutional System of Turkey: 1876 to the Present*, The United States, Palgrave Macmillan, 2011.
- Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, 17. baskı, 2017.
- Rumpf, Christian, *Das türkische Verfassungssystem: Einführung mit vollständigem Verfassungstext*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1996.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 30. baskı, 2017.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Mahur Beste*, Dergâh Yayınları, 2005.
- Tecimer, Cem, “The Use of Foreign Law in Turkish Constitutional Adjudication”, *Anayasa Yargısı*, Sayı 36(2), 2019, s. 111-154.
- Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta Yayınları, 21. baskı, 2017.

BU MAKALEYE AŞAĞIDAKİ ŞEKİLDE ATIF YAPILMASI ÖNERİLİR:

Cem Tecimer, “Altmış Sene Gecikmiş Bir Kitap Tahlil Yazısı - Robert Devereux'nün *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament* Kitabı Üzerine”, www.anayasa.gen.tr/tecimer-2.pdf (Yayın Tarihi: 2 Şubat 2023).

(c) Cem Tecimer, 2023.

Bu Sayfa: www.anayasa.gen.tr/tecimer-2.pdf

Bu Sayfanın Yayın Tarihi: 2 Şubat 2023

Bu Sayfada Düzeltme Tarihi: 3 Şubat 2023

Ana Sayfa: www.anayasa.gen.tr

Ana Sayfa Editör: Kemal Gözler

Ana Sayfa Editörü Adresi:

[kgozler\[at\]hotmail.com](mailto:kgozler[at]hotmail.com)